

Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Конституційне право; муніципальне право. Філософія права

УДК 342.7: 355.01

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Н.В. Степаненко

*старший викладач кафедри іноземних мов
та спеціальної мовної підготовки,
аспірантка,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

Дотримання прав дитини в зоні військового конфлікту

У статті розглянуто порушення прав дитини в умовах військового конфлікту, визначено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з метою закріплення прав дітей, які постраждали внаслідок військового конфлікту.

Ключові слова: права дітей, військовий конфлікт, порушення прав дитини.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин,
ВУЗ «Университета экономики и права «КРОК»*

Н.В. Степаненко

*старший преподаватель кафедры иностранных языков
и специальной языковой подготовки,
аспирантка,
ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»*

Соблюдение прав ребенка в условиях военного конфликта

В статье рассмотрено нарушение прав ребенка в условиях военного конфликта, определено предложения усовершенствования действующего законодательства с целью укрепления прав детей, которые потерпели вследствие военного конфликта.

- права детей, военный конфликт, нарушение прав ребенка.

A. Frantsuz
Hero of Ukraine, honored lawyer of Ukraine,
doctor of law, professor,
head of the department of state and legal disciplines,
“KROK” University

N. Stepanenko
Senior Lecturer of the Department
of Foreign Languages and Special Language Preparation,
Postgraduate student,
“KROK” University

Observance of the rights of the child in the zone of military conflict

The article deals with the rights of the child violation in the context of a military conflict. The proposals of improving the current legislation to secure the rights of child who have suffered as a result of a military conflict were made.

Key words: *the rights of child, military conflict, violation of the rights of children*

Постановка проблеми

Частина території нашої держави опинилась у ситуації військового конфлікту, до якого наше суспільство не могло бути підготовленим. Унаслідок цього норми чинного законодавства, які покликані забезпечити дотримання прав людини, в існуючих умовах військового конфлікту виявилися нездатними врегулювати «людські стандарти» у взаємовідносинах між державою та людиною.

Особливого значення це набуває при вирішенні проблем щодо прав дітей, які за своєю природою є спеціальною вразливою групою, що потребує підвищеної уваги з боку держави.

Так, з одного боку, законодавство в частині захисту прав дітей побудовано за ієрархічним принципом (по вертикалі) та закріплює базові права дітей на рівні Основного закону з подальшою їх деталізацією в законодавчих та підзаконних актах, проте, з іншого боку, воно має низку прогалин, особливо з тих питань, які стосуються захисту прав дітей у період збройних конфліктів.

Відповідно до статті 52 Конституції України діти рівні у своїх правах незалеж-

но від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом будь-якої держави [1].

Нові умови життя країни мають диктувати нові підходи в соціальній сфері, проте ми все ще вимірюємо соціальні послуги чим завгодно, тільки не якістю. За 4 роки воєнних дій соцслужби не одержали жодного роз'яснення, як працювати з сім'ями і дітьми в зоні бойових дій або з тими, хто звідти виїхав. При тому, що кількість сімей у складних життєвих обставинах збільшилась, і кожен із таких батьків та дитина пережили стресовий стан, із яким навряд чи зможуть упоратись самі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукове опрацювання проблем захисту прав дитини проводилося вченими різних галузей права. Дослідженню проблем захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів присвятили свої праці Л. С. Волинець, О. О. Кочемировська та інші [4;15]. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини

здійснили українські науковці: Б. І. Андрусишин, Н. М. Оніщенко, Н. М. Крестовська та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на гостроту зазначеної проблеми, на сьогоднішній день у вітчизняній юридичній науці недостатньо досліджень, присвячених загальнотеоретичним аспектам забезпечення прав дитини. Поза увагою вчених залишилися питання захисту прав дитини, що постраждали внаслідок військового конфлікту в Україні. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки дітей, які постійно проживають в зоні військових дій у населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення» [17], що передбачав комплексну підтримку дітей, які постійно проживають у населених пунктах, що знаходяться на лінії зіткнення у вересні 2016 року було відкликано.

Наказом Міністерства соціальної політики від 31.03.2016 № 318 затверджено новий Державний стандарт соціального супроводу сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах [5].

Деякі права дитини, передбачені Конвенцією ООН про права дитини та іншими міжнародними актами, не знайшли свого відображення у національному законодавстві. Так, на початку 2015 року було подано на розгляд проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації, який у грудні 2015 року залишався у, так званому, статусі «опрацьовується в комітеті». Такий статус має і законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо кримінальної відповідальності за вербування, залучення та (або) втягування дітей до участі у військових конфліктах чи діях. На нашу думку, таке ставлення до важливих законодавчих новел можна вважати злочинним затягуванням, оскільки за умов триваючого військового конфлікту захист прав дітей є однією з нагальних проблем [12].

В умовах військового конфлікту права

та свободи дитини зазнають численних порушень, що мають особливо суспільно небезпечні наслідки.

Немає комплексного закону, який захищав би і повністю відображав права дитини. По-друге, тривають дискусії щодо ювенальної юстиції, є закон про пробацію, але не створено програм реабілітації для дітей, що мають конфлікт із законом, практично немає фахівців, готових з ними працювати.

Загалом військовий конфлікт в Україні загострив і викристалізував ті проблеми з дотриманням прав дитини, які тут були і раніше, вважає експерт коаліції «Права дитини в Україні» Світлана Тарабанова: «В українському законодавстві була лише одна стаття про те, що діти не повинні брати участь у збройних конфліктах і мають бути захищені. Україна не була до цього готовою, перш за все законодавчо, і це створило багато колізій. Якимось чином за цей час держава, звісно, пристосувалась, запровадила, наприклад, роз'яснювальні роботи про те, що робити, якщо ти знайшов невідомий предмет, але хіба цього достатньо?».

Формулювання цілей статті

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини та Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, Україна взяла на себе гарантійні зобов'язання перед своїми юними громадянами щодо дотримання прав. На жаль, за чотири роки бойових дій на сході України діти стали свідками війни, руйнувань, смертей, отримали психологічні, а дехто й фізичні травми, деяких дітей було втягнуто до участі в бойових діях, частина зазнала фізичного та сексуального насильства тощо. Більшість дітей, переважно в Донецькій та Луганській областях, і сьогодні позбавлено можливості отримувати повний пакет послуг: соціальних, гуманітарних, медичних тощо. У зв'язку з довготривалим військовим конфліктом на сході України, через який насамперед страждають діти, не можна замовчувати тему порушень прав дитини. Якщо ми будемо демократичну правову державу, то постійно

повинні дбати про її майбутнє, керуючись принципами поваги до людської гідності, оскільки саме на цьому вибудовано стандарти дотримання прав людини у світі. А оскільки діти є нашим майбутнім, насамперед Україна повинна дотримуватися міжнародних стандартів прав дитини та діяти, керуючись найвищими інтересами юних громадян держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

До основних нормативно-правових актів щодо захисту дитини в збройних конфліктах належить: Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (Протокол ратифіковано Законом України № 1845-IV (1845-15) від 23.06.2004); Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 (Конвенцію ратифіковано Законом України № 2022-III (2022-14) від 05.10.2000); Закон України «Про охорону дитинства» (із змінами № 76-VIII (76-19) від 28.12.2014) [8]; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (із змінами № 77-VIII від 28.12.2014) [9]; Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» № 835/2014 від 29.10.2014 р. [20].

В умовах військового конфлікту права та свободи дитини зазнають численних порушень, що мають особливо суспільно небезпечні наслідки. Війна завжди була причиною найбільш бруталного порушення прав дитини. В дитинстві у свідомості людини формуються головні ціннісні орієнтири. Цей період також характеризується особливою залежністю, наївністю, можливістю зловживань або експлуатації з боку інших осіб. Саме тому дитина потребує ефективного правового захисту її прав та свобод особливо тоді, коли потрапляє у неблагополучні умови, коли порушено її права чи свободи. З метою забезпечення дітей та протидії злочинам щодо них доцільно проаналізувати основні порушення прав і свобод дитини в умовах військового

конфлікту. Соціальною цінністю і передумовою усіх інших прав є право дитини на життя. Війна є найбільшою загрозою життю дитини. За даними ООН (ЮНІСЕФ) під час бойових дій у Донецькій і Луганській областях було вбито 44 дитини, 160 дітей отримали осколкові поранення [7]. Одним із факторів національної безпеки країни є охорона здоров'я, тому захист права дитини на охорону здоров'я є одним із пріоритетних напрямків державної політики. В районах України, охоплених конфліктом, це право зазнає численних порушень. Поширюються соціально небезпечні та інфекційні хвороби, відбувається скорочення програм імунізації, погіршується доступ до послуг охорони здоров'я. Незважаючи на норми та звичаї, закріплені міжнародним гуманітарним правом, об'єктами обстрілів стають заклади охорони здоров'я, автомобілі швидкої допомоги, існує гостра нестача медичного обладнання та ліків. Неможливість отримати медичну допомогу неспівмірно впливає на найуразливіші групи, насамперед на дітей, що є прямим порушенням права дитини на охорону здоров'я.

Згубні наслідки мають порушення права дитини на освіту [11], що має ключове значення для стабільного миру, подальшого відновлення зруйнованих регіонів. У зоні проведення антитерористичної операції не мають змоги функціонувати дошкільні, загальноосвітні та позашкільні навчальні заклади, що шкодить безпосередньо розвитку дітей. Тільки в західній частині Донецької області знищено понад 150 шкіл, близько 50 тисяч дітей не мають змоги навчатися в нормальних умовах. Школи, всупереч міжнародним нормам, піддаються нападам та використовуються військовими як казарми, склади тощо [7].

Відсутність реакції з боку офіційної влади щодо організації навчання дітей з постраждалих населених пунктів на території, підконтрольній Україні, призвела до того, що діти були змушені виїхати на навчання до Росії або навчатися у школах на непідконтрольних територіях [14]. Суттєвою проблемою для батьків таких дітей було питання, чи будуть визнані в

Україні документи про освіту їх дітей. Наразі Міністерством освіти і науки України впроваджена процедура зарахування учнів з території АТО на екстернатну або дистанційну форми навчання та визначений порядок їх зарахування у випадку відсутності документів державного зразка [11].

Офіційної інформації щодо порушень права дитини на захист від усіх форм насилля немає, однак ЗМІ наводять приклади трудової, сексуальної експлуатації дітей. Факти насильства щодо дітей у ході військового конфлікту, як правило, залишаються прихованими як через недоступність районів, охоплених військовими діями, так і через мовчання постраждалих через страх перед соціальним відчуженням або помстою. Жертви насильства, зазвичай, залишаються поза досяжністю заходів зі звільнення, реінтеграції та надання правової допомоги, хоча потребують доступу до правосуддя та послуг реабілітації й соціальної інтеграції [18]. Крім того, у Донецькій та Луганській областях загострення жорстокого ставлення до дитини інколи зумовлено переконанням, що діти відповідають за дії батьків.

Словесні образи дитини через її політичні погляди, погрози з боку сусідів, учителів, вихователів, приниження її людської гідності, обвинувачення, демонстрація нелюбові, ворожості до дитини – усе це є прикладами емоційного насильства над дитиною.

Численних порушень зазнає право дитини на сімейне виховання. В умовах військового конфлікту підвищується ризик зростання сирітства, у тому числі й соціального. Прямим порушенням права дитини на сімейне виховання є людські втрати у зоні військового конфлікту, оскільки гинуть в основному люди, які мали сім'ї та виховували дітей. Є багато випадків, коли батьки залишаються на окупованих територіях з надією, що завтра все мине, припиняться обстріли, а дітей тимчасово відправляють на безпечну відстань до інтернатів, санаторіїв тощо. Це суперечить принципам сімейного виховання дитини [21].

Тісно пов'язане із правом на сімейне

виховання право вибору місця проживання дитини. За даними Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, загальна кількість українців, які були змушені покинути домівки внаслідок конфлікту, – близько півтора мільйона осіб, понад 136 тисяч із них – діти. Загалом від наслідків конфлікту в Україні страждають близько 1,7 мільйона дітей [7]. Тимчасове переміщення є найбільш прийнятним для захисту життя та здоров'я дитини. Але діти зазнають психологічних страждань через те, що втратили своє звичне оточення, друзів і живуть сьогодні в зовсім іншому середовищі. Л. С. Волинець наводить приклад, коли із зони АТО відмовилась виїхати 14-тирічна дівчинка. Вона жила в інтернаті, але поруч з інтернатом жила її старенька бабуся [4].

Внаслідок військового конфлікту на сході в Україні знову з'явилося явище безпритульності дітей. Управління Верховного комісара ООН з прав людини викремлює ще одну проблему: чоловіки, які підтримують «ДНР» та «ЛНР», перешкоджають дружинам, у т.ч. із малими дітьми, покидати зону конфлікту [5]. Додатково бойовики забороняють переміщати дітей за межі контрольованих ними територій Луганської та Донецької областей, окрім Російської Федерації. Діти внаслідок вікових особливостей розвитку становлять групу осіб, що характеризується наївністю, довірливістю, залежністю від інших. Вони є однією з найменш захищених верств населення і їм найважче пережити жахи війни [3].

Через піддатливість до різних маніпуляцій та зловживань із боку дорослих важливе значення має право дитини на захист від втягнення у військові дії і збройні конфлікти. Вперше в Україні з'явилося поняття «діти-комбатанти». Відповідно до термінів міжнародного права, це діти, які залучені до участі у збройних конфліктах. У Маріуполі Донецької області правоохоронні органи затримали групу підлітків, які готували диверсії на території міста на вимогу терористів. Один із російських телеканалів поширив інформацію про малолітніх хлопців з батальйону «Восток». Так званий «син полку», 10-класник Андрій

Іванхо був прийнятий на службу в батальйон «Восток» на прохання батька, одного з місцевих командирів [7]. Незважаючи на те, що Україна ратифікувала низку міжнародних конвенцій, які категорично забороняють участь дітей у збройних конфліктах, один із українських телеканалів також схвально охарактеризував історію про 17-літнього Євгена. У цьому році він вступив до вищого навчального закладу, але покинув навчання, взяв зброю і пішов воювати в зону АТО [8]. Через такі сюжети у суспільстві формується схвальне ставлення до забутих «піонерів-героїв» і сьогоденних «дітей-комбатантів», хоч це грубе порушення прав дитини. Ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, створення дитячих воєнізованих організацій та формувань, пропаганда серед дітей війни і насильства забороняються. Уповноважений Президента з прав дитини М. Кулеба зазначив, що «на жаль, ми не маємо сьогодні чіткої цілісної картини про те, що відбувається з дітьми та сім'ями в зоні АТО. Вся статистика приблизна» [9].

Ще 15.06.2015 Представник Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності А. Філіпішина повідомляла: «Уповноважений з прав людини ... вже тричі зверталася з цього приводу до керівництва АТО. Два тижні тому ми звернулися до керівництва Міністерства оборони, МВС і СБУ щодо проведення перевірок за кожним фактом залучення дітей до участі у воєнних діях, оскільки така інформація періодично з'являється у ЗМІ. Ми отримали відповіді, що вже направлено листи та ведеться роз'яснювальна робота серед керівників військових формувань в зоні АТО з тим, щоб дітей не допускали до участі у збройних конфліктах» [2]. Однак національне законодавство не передбачає кримінальної відповідальності за такі дії, а відповідний законопроект, як зазначено вище, досі знаходиться на стадії розгляду. Єдиною нормою залишається ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» [8], яка визначає, що участь дітей у воєнних діях і

збройних конфліктах, створення дитячих воєнізованих організацій та формувань, пропаганда серед дітей війни і насильства забороняються. Проте Закон, на жаль, не може бути нормою прямої дії для притягнення винних до відповідальності. До того ж, він не є достатнім втіленням у національному праві норм Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

Аналізуючи досвід тимчасового переміщення дітей із зони військового конфлікту, можна зробити висновок, що в умовах війни законодавство щодо захисту прав дитини не діє. Як зазначає Л. С. Волинець, незважаючи на те, що півтора місяці не працювало казначейство, інтернати не мали за що купувати продукти харчування, діти не голодували і не хворіли. Працівники інтернатів, які були оточені снайперами, із ризиком для свого життя привозили продукти харчування і ліки. У цих людей не було правил поведінки в умовах військового конфлікту, але вони повелися героїчно винятково на основі людяності [4]. Чинні нормативно-правові акти спрямовані на захист прав дитини, поліпшення соціального захисту дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, удосконалення державної системи опіки. Загострення конфлікту на сході України зумовило необхідність удосконалення законодавчого забезпечення захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. Існують норми законодавчих актів, які «не спрацьовують», або не в повній мірі відповідають захисту прав дитини в умовах військового конфлікту [10].

Невирішеними залишаються питання належної реєстрації народження та громадянства, забезпечення вільного пересування дітей, які перебувають у зоні проведення АТО або на непідконтрольних територіях. На жаль, судова влада при прийнятті рішень щодо встановлення юридичних фактів стосовно дітей із зони АТО (народження, встановленні опіки, тощо) перевагу віддає застарілим нормативам та стандартам.

Перепоною притягнення до відповідальності осіб, винних у втягуванні дітей

у військовий конфлікт, є також гальмування ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що містить положення щодо визнання злочинном протизаконних дій щодо дітей у ході військових конфліктів.

Загалом сфера підтримки дітей та їх родин, що стали жертвами війни, залишається недосконалою і потребує розробки державної політики, спрямованої на вирішення таких проблем:

- розширення спектру послуг для ВПО та населення в зоні військового конфлікту;

- належна адаптація реабілітаційних методик інших країн, що пережили збройні конфлікти, до вітчизняних умов з урахуванням етнічних та соціокультурних особливостей постраждалих;

- закупівля державою кваліфікованих соціально-психологічних послуг, у тому числі – у фахівців міжнародних та неурядових організацій;

- підвищення психологічної культури населення щодо сприйняття різних видів соціальної допомоги.

Висновки

Незважаючи на існування широкого комплексу законодавчих актів, що регулюють різні аспекти прав дитини, в Україні на сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання прав дітей в умовах військового конфлікту.

Проблемним є те, що в наших реаліях на сьогодні не розроблено і не ухвалено жодних нормативно-правових актів щодо захисту прав дітей за умов проведення антитерористичної операції, які б детально визначали порядок їх захисту, в зв'язку з чим для забезпечення прав дітей підлягають застосуванню загальні положення, які не завжди пристосовані та не враховують обставини, які виникають під час військового конфлікту. Положення Кримінального кодексу України не виділяють окремо категорію злочинів проти дитини, а тим більше не містять окремих складів злочинів щодо дітей у збройних конфліктах.

Статистичні дані доступні для широ-

кого загалу чинної звітності про кримінальні правопорушення, на жаль, не дозволяють визначити, скільки саме дітей стали жертвами цих злочинів та скільки з них було вчинено щодо дітей на території Донецької і Луганської областей.

Важливими нормами міжнародного гуманітарного права, що захищають дітей під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру, є заборона вербування дітей до збройних сил або збройних угруповань та заборона дозволяти дітям брати участь у воєнних діях.

Також для реалізації цих положень міжнародного гуманітарного права доцільно ввести кримінальну відповідальність за вербування та використання дітей у збройному конфлікті, оскільки існуючі статті Кримінального кодексу України повною мірою не охоплюють таких особливих складів злочинів, а відповідно, і не можуть повною мірою захистити права дітей у період військового конфлікту, створюючи умови для уникнення винними особами кримінальної відповідальності.

З метою забезпечення та захисту прав дітей, що постраждали внаслідок військового конфлікту доцільно до ст. 28 Закону України «Про охорону дитинства» [8] внести зміни: «Дітям, які постраждали внаслідок військового конфлікту, військових дій, стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, держава забезпечує всебічну підтримку». У статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначити щодо дітей, які постраждали внаслідок військового конфлікту належать: діти-переселенці; діти, які отримали фізичну чи психологічну травму внаслідок бойових дій; діти, що стали жертвами фізичного чи психологічного насилля внаслідок бойових дій; діти, батьки яких воюють на боці бойовиків; діти, батьки яких загинули чи поранені під час АТО; діти-комбатанти, які беруть (брали) участь у військових діях. Названі групи дітей постраждали внаслідок військового конфлікту, зазнали порушень прав та свобод, законодавчо закріплених і гарантованих державою. Кожна з наведених категорій дітей потребує визначення окремого правового статусу для всебічної

реалізації законних інтересів дитини. Для ефективного забезпечення прав і свобод одного лише вдосконалення законодавства недостатньо. Держава зобов'язана створювати ефективні гарантії реалізації прав дітей в умовах військового конфлікту, здійснювати соціальні функції, особливо у галузі охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, створити ефективний механізм захисту прав і свобод дитини, що постраждали внаслідок військового конфлікту.

Необхідно створити комплексну програму, спрямовану на вирішення нагальних проблем із дотриманням прав дітей, які постраждали від військового конфлікту та дітей з числа ВПО, яка охоплювала

б усі категорії дітей і не допускала б винятків. Дії на забезпечення прав дитини державою мають отримати відповідне фінансування. Обов'язковим є прийняття спеціального законодавства, яке б криміналізувало втягування дітей у збройні конфлікти.

Таким чином, з метою належного захисту прав дітей в умовах військового конфлікту необхідно звернути увагу на цю проблему багатьом державним інституціям та виробити систематичні, взаємопов'язані кроки в цьому напрямку, більш детально регламентувати статус таких осіб із врахуванням особливостей умов військового конфлікту, забезпечити чіткий соціальний та правовий захист таких осіб.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами, внесеними згідно з Законом України № 2222-ІУ від 8 червня 2004 року) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – ст. 141
2. Філіпішина А. «Дії щодо залучення дітей до озброєних конфліктів мають бути криміналізовані», 15.06.2015, сайт Уповноваженого ВР з прав людини <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/15615-jc-aksana-filipishina-diii-schodo-zaluchennya-ditej-do-zbrojnih-konflikti/>
3. «ДНР» та «ЛНР» дітей використовують для диверсій та охорони блокпостів // Експрес-онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua>
4. Волинець Л. С. Війна – це найбрутальніше порушення прав дитини / Л. С. Волинець // День. Київ. ua. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua>
5. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16>
6. Дети из Крыма и зоны АТО смогут учиться on-line [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.osvita.ua/school/47665/>
7. Діти в Україні // Звіти ЮНІСЕФ про ситуацію в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr>.
8. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> («Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах»)
9. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/page>
10. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 15 квітня 2014 року № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/page>
11. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
12. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» 15 листопада 2001 року № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>
13. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
14. Как школьникам Донбасса получить образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.osvita.ua/school/47852/>
15. Кочемировська О. О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав

дітей у збройних конфліктах : Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/1660/

16. Лутковська В. Звернення до Прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка [Електронний ресурс] / В. Лутковська // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4056:2014-10-03-06-39-09&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75

17. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки дітей, які постійно проживають в зоні проведення антитерористичної операції у населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення» http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60005

18. Сексуальне та гендерне насильство у військовому конфлікті в Україні [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://women-union.org.ua>

19. Сирітству – ні! // Всеукраїнська громадська організація «Магнолія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magnolia.org.ua>

20. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» від 29 жовтня 2014 року № 835/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835/2014>

21. Уповноважений Президента Геращенко наголошує на неприпустимості порушення прав дітей у зоні конфлікту на сході України // Офіційне представництво Президента України Петра Порошенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>